समीक्षा : संकल्पना आणि स्वरूप

डॉ. भास्कर शेळके / प्रा. शशिकांत साळवे

समीक्षा : संकल्पना आणि स्वरूप

प्रा. डॉ. भास्कर शेळके
प्रा. डॉ. शशिकांत साळवे

शब्दालय प्रकाशन, श्रीरामपूर

- *समीक्षा : संकल्पना आणि स्वरूप*

प्रा. डॉ. भास्कर शेळके
प्रा. डॉ. शशिकांत साळवे

- पहिली आवृत्ती
  १७ ऑक्टोबर २००९

© शशिकांत साळवे
मु.पो.सुपेधर ता. आंबेगाव, जि. पुणे.

- प्रकाशक
  सुमती लांडे
  शब्दालय प्रकाशन,
  पोस्ट बॉक्स नं. ९०, वॉर्ड ७,
  श्रीरामपूर - ४१३ ७०९
  मोबा. : ९८२२२१५०९९

- अक्षरजुळणी
  क्रांती एजन्सीज, पुणे

- मुद्रक
  स्मिता प्रिंटर्स, पुणे

- प्रकाशन क्रमांक १८८

- मूल्य : ११०/- रुपये

समीक्षा - शेळके / साळवे

ISBN : 978- 93- 80617- 0[illegible] 8

जिची सदैव स्मृती होते
त्या माझ्या चिमुकलीस
कै. शब्दश्री ऊर्फ तेजश्रीस ...

अनुक्रमणिका

१.	प्रस्तावना	५
२.	समीक्षेची संकल्पना	७
३.	समीक्षा म्हणजे काय?	११
४.	समीक्षेचे प्रयोजन	१३
५.	समीक्षेतील साहित्याचे आकलन, आस्वाद, मूल्यमापन यांचे स्थान व कार्य	२१
६.	आदर्श समीक्षकाची साधना : (आदर्श समीक्षकाचे गुण) संवेदनशीलता, रसिकता, प्रज्ञा, तुलनाक्षमता, व्युत्पन्नता/बहुश्रुतता, विश्लेषकता, चिकित्सकता, मूल्यविवेक, भाषिक तयारी	२५
७.	समीक्षकाने पाळावयाची पथ्ये समीक्षा विषयाचे अवधान व तारतम्य, संगती व सुसूत्रता यांचे भान, नेमकेपणा व तार्किकता यासंबंधीचा विवेक	३८
८.	वाङ्मयीनमूल्ये व जीवनमूल्ये यांचा परस्परसंबंध.	४६
९.	समीक्षेच्या पद्धती १) आस्वादक समीक्षा (५४) २) रूपवादी समीक्षा (५७) ३) मानसशास्त्रीय समीक्षा (६८) ४) आदिबंधात्मक समीक्षा (७५) ५) चरित्रात्मक समीक्षा (८१) ६) ऐतिहासिक समीक्षा (८६) ७) समाजशास्त्रीय समीक्षा (९०) ८) मार्क्सवादी समीक्षा (९४) ९) स्त्रीवादी समीक्षा (९९)	५३
१०.	मराठी समीक्षेची वाटचाल १) १८७४ ते १९२० २) १९२१ ते १९४५ ३) १९४५ ते १९७५	१०३

●●●

प्रस्तावना

साहित्य विश्वास समीक्षा व्यवहाराला अनन्य साधारण महत्त्व आहे. खूप मोठ्या प्रमाणात साहित्य निर्मिती झाली की, त्यावर समीक्षा लेखन केले जाते. त्या समीक्षा लेखनातून साहित्यकृतीत कोणती सौंदर्य स्थळे आहेत? साहित्यकृतीत जीवनमूल्ये आणि वाङ्मयीनमूल्ये कशी आविष्कृत झाली आहेत? यांचा गुणदोषासह समीक्षक परामर्श घेत असतो. थोडक्यात वाचक आणि लेखक यांच्यामध्ये मध्यस्थांची भूमिका समीक्षक करतो. एका अर्थाने वाचक आणि लेखक यांना जोडणारा महत्त्वाचा दुवा म्हणून समीक्षकाकडे पाहिले जाते. साहित्यातील सूज आणि बाळसे काय आहे? हे वस्तुनिष्ठपणे सांगण्याचा प्रयत्न समीक्षक करतो. एकूण मराठी साहित्य विश्वाचा विचार करता मराठी साहित्यविश्वात विपूल प्रमाणात ग्रंथ निर्मिती झाली आहे. आणि तितक्याच विपुल प्रमाणात समीक्षालेखनही झाले आहे. वास्तविक मराठी समीक्षा इंग्रजी समीक्षेद्वारे विकसित झाली आहे. अनेक मराठी समीक्षक इंग्रजी समीक्षेचेच मराठी भांषातर करताना दिसतात. परंतु साहित्यकृतीतील मर्मस्थाने समजण्यास हे समीक्षालेखन निश्चितच महत्त्वाचे ठरत असते.

प्रस्तुत ग्रंथात समीक्षेची संकल्पना, समीक्षा म्हणजे काय? समीक्षेचे प्रयोजन, समीक्षा आकलन-आस्वाद-मूल्यमापन आदर्श समीक्षकाचे गुण, समीक्षकाने पाळावयाची पथ्ये, वाङ्मयीनमूल्ये आणि जीवनमूल्ये यांचा परस्पर संबंध समीक्षापद्धती आणि १८७४ ते १९७५ या काळात मराठी समीक्षेच्या वाटचालीचा संक्षेप आढावा घेतला आहे.

महाराष्ट्रातील सर्वच अकृषी विद्यापीठात 'मराठी समीक्षा' हा विषय अभ्यासक्रमात समाविष्ठ केला आहे. मराठी समीक्षेची अनेक पुस्तकेही उपलब्ध आहेत. तरीसुद्धा मराठी समीक्षेची स्थूल संकल्पना विद्यार्थ्यांना यावी हा हेतू मनात ठेवून 'समीक्षा स्वरूप आणि संकल्पना' या ग्रंथाची निर्मिती केली आहे. मराठीचे अभ्यासक -

विद्यार्थी, नेट, सेटची तयारी करणारे अभ्यासक या सर्वांना नजरेसमोर ठेवून प्रस्तूत ग्रंथाचा लेखन प्रपंच केला आहे.

अशा प्रकारचे लेखन करण्याचा आमचा हा पहिलाच प्रयत्न आहे. कदाचित लेखन करताना त्यात काही उणिवाही राहण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. एवढे मात्र निश्चित पदव्युत्तर शिक्षण घेणाऱ्या मराठीच्या अभ्यासक-विद्यार्थ्यांना हा छोटेखानी ग्रंथ निश्चितच उपयुक्त व मार्गदर्शक ठरेल. अशी आम्हांस खात्री वाटते.

•••